

מניין ימי החודש בשטרות*

הרב יעקב מתלון

ראשי פרקים

הקדמה

סוגיית הגמרא בנדריים ופירושה

כתיבת התאריך בשטרות ביום ראשון של ראש חודש

אופן כתיבת התאריך בשאר ימי החודש

שיטת הר"ן: ימי החודש נמנים מהיום הראשון של ר"ח

שיטת הרשב"ץ: מונים מן היום השני של ר"ח

הראיות לשיטת הר"ן

הטענות בעד המניין מהיום השני

איגרות עתיקות

סוף דבר

הקדמה

נקודת המוצא של המאמר שלפנינו היא סוגיית "חודש זה" שבמסכת נדרים¹, העוסקת באדם שנדר "קונם יין שאני טועם בחודש זה" ודנה בהגדרת זמן האיסור. המאמר יוצא בעקבות דברי הר"ן בפירושו, ומתמקד בהשלכה שלה על כתיבת התאריך

* מאמר זה פורסם לראשונה בקובץ הישיבה הגבוהה מאור טוביה במצפה יריחו, "מאורנו", קובץ ח, אדר התשס"ט, עמ' 221-246.
¹ דף ס: (המשנה שם בעמ' א).

בשטרות, וליתר דיוק - אופן כתיבת ימי החודש בשטר בחודש שראש החודש שלו יומיים, לאור דבריהם של הראשונים.

יש להקדים ולהזכיר, כי החודש העברי מונה עשרים ותשעה יום או שלושים. בדרך כלל החודשים מסודרים לסירוגין, אחד מלא (=ל' יום) ואחד חסר (=כ"ט יום): ניסן מלא, אייר חסר, סיון מלא וכן הלאה; אבל לעתים יש חריגות². בסופו של חודש חסר, למחרת יום כ"ט בחודש, יש יום אחד של ראש חודש, והוא יום א' בחודש הבא. בסוף חודש מלא יש יומיים ראש-חודש - יום ל' בחודש היוצא, שהוא יום ראשון של ראש חודש, ולמחרתו, יום א' בחודש הנכנס, שהוא יום שני של ראש חודש. בשני הימים אומרים "יעלה ויבוא", קוראים הלל (בדילוג) ומתפללים מוסף. בעיקרון, יום ראשון של ר"ח הוא "תשלום החדש המלא שעבר"³, כלומר - שייך לחודש היוצא, ומניין החודש הנכנס מתחיל למחרת, ביום השני של ר"ח.

אלו דברים פשוטים המוסכמים על הכל. אלא שחז"ל לימדונו במסכת נדרים שלעניין נדרים נמנה גם היום הראשון של ר"ח לחודש הבא, כיוון שבלשון בני אדם נקרא "ריש ירחא". חידושו של הר"ן בסוגיא הוא שדרך בני אדם למנות גם את שאר ימי החודש מן היום הראשון של ר"ח, ונפקא מינה לעניין נדרים ושטרות. בנידון זה מתמקד המאמר שלפנינו.

סוגיית הגמרא בנדריים ופירושה

תנן (משנה נדרים ח א) :

"קונם יין שאני טועם היום" - אינו אסור אלא עד שתחשך. 'שבת זו' אסור בכל השבת, ושבת שעברה (הגהות הב"ח: לשעבר). 'חדש זה' אסור בכל החודש, וראש חדש

² הזמן הממוצע העובר בין חידוש-לבנה (מולד) אחד למשנהו הוא כ-29 יום ומחצה, ולכן עושים חודש מלא וחודש חסר לסירוגין (עיין רמב"ם הל' קידוש החודש פ"ו ה"ג ופ"ח הל' א-ב). החריגות: לפעמים ממלאים את חודש מרחשון או שמחסרים את כסלו, דבר שיוצר רצף של שלושה חודשים מלאים או חסרים. וכן בשנה מעוברת נוסף חודש אדר-א בן ל' יום, וזה יוצר רצף של שני חודשים מלאים, שבת ואדר-א (רמב"ם שם פ"ח הל' ה-ו).

³ לשון הרמב"ם שם פ"ח ה"ד. על הטעם לעשיית ראש חודש שני ימים עיין שו"ת הרי"ד סימן לב ושבלי הלקט סימן קסח. כמוכן, כל זה אמור בימי ראש חודש. אבל בראש השנה מונים מן היום הראשון לכל עניין, שכן חודש אלול חסר הוא, ויומיים ר"ה - יום השלושים לאלול והשלושים ואחד - נעשים מכוח המנהג מזמן בית המקדש (עי' טור או"ח סימן תר וערוה"ש שם). יש לציין שבארץ ישראל לא תמיד נהגו לעשות ראש השנה יומיים, ובתקופת הגאונים יש שנהגו יום אחד בלבד - עיין תשובות הגאונים ליק סימן א).

להבא. 'שנה זו' אסור בכל השנה, וראש השנה לעתיד לבוא. 'שבוע זה' אסור בכל השבוע, ושבועית שעברה (לשעבר). ואם אמר 'יום אחד' 'שבת אחת' 'חדש אחד' 'שנה אחת' 'שבוע אחד' - אסור מיום ליום".

ובגמרא שם (דף ס:):

"חדש זה - אסור בכל החדש ור"ח להבא. פשיטא! כי איצטריכא לחדש חסר: מהו דתימא ראש חדש לשעבר הוי, ולא ליתסר (ר"ן: וליתסר); **קא משמע לן: קרו אינשי ריש ירחא.**"

להבנת פשט דברי הגמרא יש להקדים כי בראשונים שני פירושים למשנה⁴: האחד, שהאדם עומד ביום ראש חודש ונודר בו (המפרש בנדרים ס, פירוש שני בר"ן ובתוס' וברא"ש שם). והשני, שעומד באמצע החודש (ר"ן, תוספות ורא"ש בפירוש ראשון)⁵. לפיכך יש שתי שיטות מרכזיות להסבר פשט דברי הגמרא הנ"ל:

1. לפי הסבר 'המפרש', שמדובר בנודר ביום א' דראש חודש: פשיטא - כיוון שעומד בר"ח, פשוט שאסור בו! כי איצטריכא לחודש חסר - שר"ח שלו שני ימים, ונדר ביום הראשון⁶ (כלומר, נדר ביום השלושים של החודש היוצא, שהוא יום ראשון של ראש החודש הנכנס). מהו דתימא ראש חודש לשעבר הוי ולא ליתסר - לא נתכוון אלא בימי חודש זה ולא בימים של חודש שעבר⁷ (ולא ייאסר בו אלא בימי החודש הנכנס ממחר ואילך). קמ"ל דקרו אינשי ריש ירחא (שבמשך האנשים קרוי יום השלושים בחודש "ראש חודש", ועל כן יש לשייך אותו לחודש הבא לעניין נדרים, שבנדרים הלך אחר לשון בני אדם).

⁴ נביא אותם כאן אע"פ שאין למחלוקת זו השלכה על הנידון של המאמר. הקורא המעוניין לדלג על הסבר זה ולעבור לפרק הבא יוכל להסתפק בדברי הרשב"א בשו"ת (ח"ג סימן שמז), שנשאל להסבר המשנה, וז"ל: "הפירוש הנכון המקובל בידינו והמתקבל בהלכה הוא כן: מי שנדר שלא ישתה יין כל חדש שבת - הרי הוא אסור כל חדש שבת, עד בא ראש חדש אדר. אע"פ שחדש אדר עושין שני ימים, והיום הראשון באמת נמנה מכלל ימי חדש שבת שעבר - אפילו הכי לענין נדרים אינו נחשב אלא מכלל החדש הבא, דהיינו אדר, והרי נודר זה מותר בו ביין, שאינו נחשב מכלל החדש שעבר אלא מכלל החדש הבא. וקא פריש טעמא בגמרא: משום ד'רישא דירחא' קרו ליה אינשי לאותו יום ראשון, ובנדרים אין הולכין בו אלא אחר לשון בני אדם". עכ"ל.

⁵ מחלוקת ראשונים זו נאמרה ביחס לכל הדוגמאות שבמשנה, "שבת זו" "חודש זה" "שנה זו" וכו'. לדעת הר"ן מדובר שעומד האדם באמצע השבוע, באמצע החודש, באמצע השנה (בהתאמה) ונודר; אבל לדעת המפרש מדובר שעומד ביום השבת, בראש החודש ובראש השנה. עיין במפרשים על המשנה נדרים ס.

⁶ לשון התוס' שם ס: (בפירוש שני).

⁷ זו לשון התוס' שם, ע"פ הגרסה המתוקנת שבמהדורת "עוז והדר".

2. פירוש הר"ן, שמדובר באדם שנדר באמצע החודש: כי איצטריך לחודש חסר - שהחודש שבא אחר חדש של נדרו הוי חסר, ואם כן חודש שנדר בו הוה ליה מלא, ועושין בחודש חסר שבא שני ימים ראש חדש, ויום ראשון הוי למלאות חדש שעבר⁸ (כלומר, נדר באמצע חודש מלא והחודש שלאחריו חסר, והדיון הוא על יום השלושים של החודש היוצא, שהוא יום ראשון של ראש החודש הנכנס). מהו דתימא ראש חודש לשעבר הוי, וליתסר⁹ - (וייאסר גם ביום ל' לחודש, כיוון שהוא המשך החודש היוצא). קמ"ל דקרו אינשי ריש ירחא (ובנדריס הלך אחר לשון בני אדם, כנ"ל).

זהו פירוש הסוגיא לפי שתי השיטות. להבדלים בין שני הפירושים אין השלכה על הנידון שלפנינו, והמשפט שחשוב להמשך הוא המסקנה "קמ"ל: קרו אינשי ריש ירחא". כלומר, בלשון בני אדם יום ל' בחודש מלא, שהוא יום ראשון של ר"ח, קרוי בפי האנשים "ראש חודש" ומיוחס בלשונם לחודש הבא, ובנדריס הלך אחר לשון בני אדם.

הערה¹⁰: נקודה הטעונה בירור בפשט הסוגיא היא דברי הגמרא "כי איצטריכא לחדש חסר". במובן הפשוט, הכוונה היא לחודש בן כ"ט יום. אלא שבסופו של חודש חסר אין יומיים של ראש חודש אלא יום אחד בלבד. לכן פירש הר"ן שהחודש הבא הוא חסר (כ"ט יום) ואילו החודש הנוכחי - שהנודר עומד בו - הוא מלא, בן ל' יום. בין שני החודשים יש, כאמור, יומיים של ראש חודש¹¹. נמצא אפוא, שהמפרשים פירשו את המושג 'חודש חסר' כמשמעו, אלא שכתבו שדברי הגמרא לא נאמרו ביחס לחודש שהנודר עומד בו אלא ביחס לחודש הבא.

ויש לשאול על דבריהם: וכללא הוא, שלכל חודש חסר קודם חודש מלא? הרי לעתים קורה שמחסרים את חודש כסלו, ואז יש רצף של שלושה חודשים חסרים, בני כ"ט יום: מרחשון, כסלו וטבת! אמנם, קושיא זו אפשר לתרץ (במעט דוחק): הלך אחר רוב שנים ורוב חודשים, ולרוב החודשים החסרים קדמו חודשים מלאים. אבל יש להקשות עוד: אם בחודש מלא עומד הנודר, למה הגמרא לא אמרה בפשטות "חודש מלא", וביחס לחודש הנוכחי? למה לומר "חודש חסר" ביחס לחודש הבא כדי שנסיק

⁸ לשון הר"ן שם בד"ה כי איצטריך. מפורש אפוא בדברי הר"ן שהגמרא אמרה "חודש חסר" וכוונתה שהחודש הנכנס הוא חסר, וא"כ החודש היוצא הוא מלא, בן 30 יום (שהרי על פי רוב החודשים מסודרים לסירוגין, אחד מלא ואחד חסר, כפי שהקדמנו), ולכן ראש החודש שאנו דנים לגביו הוא יומיים. וכ"כ בתוס'. ועיין להלן על הקושי שבהסבר זה.

⁹ כך היא גירסת הר"ן בגמרא, ראה בד"ה מהו דתימא. וכ"ה ברדב"ז (על הרמב"ם) הלי נדריס פ"י ה"ג ע"ש.

¹⁰ דיון זה מתייחס לפשט הסוגיא, ואין לו השלכה על הדיון להלן בשיטת הר"ן לגבי מניין ימי החודש.

¹¹ וכ"כ בתוס' (ד"ה חדש זה): "כלומר נדר באמצע חדש מלא וחדש חסר אחריו, שר"ח שני ימים, ויום ראשון הוא להשלים יום של חדש שעבר".

מכך שהחודש הנוכחי מלא (וע"פ רוב)¹²? מחמת קושיות אלו נדרשו האחרונים לתוספת הסבר לדברי הגמרא.

החתם-סופר (בחידושיו לנדרים ס:) כתב בשם הרלב"ח (שו"ת מהרלב"ח סימן ט), ש"חודש חסר" בלשון הגמרא כאן כוונתו לחודש מלא, בן ל' יום! וזו לשון החת"ס: "חדש מלא קורין בש"ס 'חסר', הואיל ומחסרין ממנו יום השלשים וקורין ריש ירחא מחדש הבא". כיוון שיום ל' קרוי ר"ח בלשון בני"א, ונחשב לעניין נדרים לחודש הנכנס - נמצא שהוא נחסר כביכול מהחודש (המלא) הנוכחי.

בהקשר זה נביא את לשון הרמב"ם בהלכות נדרים (י ג): "שאני שותה חדש זה" - אסור בשאר ימי החדש, אבל ביום ראש חודש יהיה מותר, אע"פ שהיה חדש חסר" (הסמ"ג כתב ג"כ באותה לשון, לאוין רמב). הרדב"ז הסביר את דברי הרמב"ם כפירושו של הר"ן, שהחודש הבא הוא חסר, והחודש הנוכחי - שהנודר עומד בו - מלא. אבל באחרונים הועלו הצעות להבין את דברי הרמב"ם - ובעקבות זאת את דברי הגמרא - כפשוטם, שהנודר עומד בחודש חסר, וקמ"ל הגמרא שראש החודש הבא (יום אחד! א' בחודש) אינו בכלל הנדר. דסלקא דעתך אמינא שייאסר בו, כיוון: שכשנדר לא ידע שהחודש חסר וחשב שייאסר יום נוסף (יתומים' חו"מ סימן עג ס"ק יב; וכ"כ רש"י בנדרים); או כיוון שהמולד עשוי לחול ביום ר"ח עצמו, ונמצא שחלקו של יום ר"ח הוא מן "הירח הישן" (יאור שמח' על הרמב"ם; וכ"כ הרב יוסף קאפח); או מפני שסתם "חודש" בלשון בני"א הוא שלושים יום (יבנין יחזקאל' להרב יחזקאל סירקין, נדרים ס:).

כתיבת התאריך בשטרות ביום ראשון של ראש חודש

קודם שנתמקד בכתיבת התאריך בשאר ימי החודש, יש להתייחס לכתיבת התאריך בשטרות ביום א' דר"ח עצמו, שהוא יוצא מן הסוגיא באופן ישיר. מן הנאמר בסוגיא, כי יום א' דראש חודש נמשך לחודש הבא בלשון בני"א, השליכו הראשונים על כתיבת התאריך בשטר ביום ראש חודש. שטרות הושוו לנדרים בגמרא בהמשך הפרק, ולכן - הסיקו הראשונים - גם בהם הולכים אחר לשון בני אדם. המשנה בהמשך הפרק (נדרים סג.) עוסקת בהגדרתו של חודש 'אדר' שתמא בשנה מעוברת לעניין נדרים, והגמרא שם מקשה על המשנה מברייתא שעוסקת בכתיבת שם החודש בשטרות בשנה מעוברת. מכאן מסיקים הראשונים שדין שווה לנדרים ולשטרות לעניין התאריך (כתב זאת בפירוט

¹² אמנם לשיטת 'המפרש' במשנה - שהנודר עומד ביום ראש חודש ונדר - נוחה יותר ההתייחסות של הגמרא לחודש הנכנס.

הרשב"א בחידושו שם ובתשובה ח"ו סימן קנא, והר"ן הזכיר זאת בסוגייתו. בשו"ע ג"כ פסק להשוות דיני שטרות לנדריים ביחס לתאריך: "כל זמן הכתוב בשטר, כגון 'עד הפסח' או 'עד הקציר', דנים אותו כמו בנדריים" (חו"מ סימן מג סעיף כח).

שטר הנכתב ביום הראשון של ר"ח, נחלקו ראשונים לגבי התאריך שיש לכתוב בו.

א. כתב הר"ן: "ומהא שמעינן דבשטרות נמי, כשהוא כותב ביום החדש הראשון - כותב 'ביום החדש פלוני' ואין כותבו על שם חדש שעבר, ואם עשה כן - השטר מוקדם ופסול, שהשטר נעשה בחדש השני, ויאמרו שקודם לכן נעשה"¹³, שאין יום ראשון של חדש שני נקרא על שם החדש שעבר בלשון בני אדם".

על פי שיטה זו, על הכותב שטר ביום ל' בניסן לכתוב 'ביום ראש חודש אייר' ודי בכך, ואין צורך להזכיר שהוא יום שלושים לחודש הקודם. למסקנה זו של הר"ן הסכימו התוס' על אתר, הרא"ש בפסקיו (נדריים פ"ח סימן א), הרשב"א בחידושו (לנדריים סג:), הריטב"א (דף כ. בדפי הרי"ף), הרשב"ץ (שו"ת התשב"ץ ח"א סימן קנג) ועוד. הטור (או"ח ס"ס תכז) הביא שיטה זו לעיקר הדין: "וכותבין ביום הראשון בשטרות 'ביום ראש חדש', אע"פ שהוא תשלום חדש שעבר".

ב. שיטה אחרת נקט הרא"ש בתשובה (שו"ת הרא"ש כלל מה סימן כב). לשיטתו יש לכתוב בשטרות 'ביום ראשון לחודש אייר שהוא יום ל' לחודש ניסן'. כיוצא בו כתב

¹³ ראה להלן בביאור שיטת הר"ן בשאר ימי החודש. מכל מקום כאן יש להקשות על דברי הר"ן: שטר שנכתב בו 'שלושים בניסן' במקום 'באחד באייר', מדוע הר"ן פוסל אותו ומחשיב אותו לשטר מוקדם? אחרונים התייחסו לשאלה זו. הרש"ש (נדריים שם) כתב שהר"ן אינו פוסל בכותב 'שלושים בניסן' אלא בכותב 'בשלהי ניסן' סתמא, שהוא מוקדם מפני שיום השלושים נחשב לשטרות לחודש הבא, והתאריך שנכתב הוא בחודש הקודם. בספר **יגט מקושר וטיב גיטין** לרבי אריה ליב צינץ (אות ק) כתב כי ייתכן שחודש אדר היה מלא, ובניסן מונים לשטרות מיום ראשון של ר"ח, ולחשבון זה יום שלושים בניסן הוא ערב ר"ח אייר, דהיינו כ"ט בניסן למניין מהיום השני של ר"ח. נמצא אפוא שהכותב 'שלושים בניסן' מטעה לחשוב שהוא ערב ר"ח אייר (כ"ט בניסן מהיום השני), והרי השטר נכתב למחרת, ביום ראשון של ר"ח אייר (ל' בניסן מהיום השני). אם כן, זהו שטר מוקדם, ופסול. על הסבר זה הקשה הרב משולם ראטה (הערות אחדות לספרי הגר"א בקובץ 'תורה שבעל פה' לט, מוסד הרב קוק, עמ' קנט): "זה תמוה מאוד, דהא אדר הסמוך לניסן לעולם חסר". עכ"ל. ואולי לדוגמא בלבד נקט היגט מקושרי שאדר היה מלא, והעיקרון שבדבריו הוא לגבי שני חודשים מלאים בזה אחר זה, כגון שבט ואדר-א בשנה מעוברת, או תשרי, מרחשון וכסלו בשנה שבה חודש מרחשון מלא (וכתוב 'שלושים באדר ראשון' או 'שלושים במרחשון' או 'שלושים בכסלו'). אבל עדיין יקשה, שאין לפסול שטר שכתוב בו 'שלושים בניסן' או 'שלושים בסיון' וכיו"ב, שאין אפשרות לטעות בהם. וצ"ע.

ביספר התשב"ץ' רבי שמשון בר צדוק, תלמיד מהר"ם מרוטנבורג¹⁴. שיטה זו הביא הטור (או"ח שם) בשם "יש מדקדקין", וכך פסק הרדב"ז בתשובה (ח"א סימן ערב).

ג. שיטת ראבי"ה: אין צורך באזכור של החודש הנכנס, ודי לכתוב 'ביום שלשים לירח פלוני' או 'ביום עיבור לחודש פלוני' (החודש היוצא). שיטה זו מוזכרת בראשונים לגבי שני ימי ראש חודש שחלו ביום שישי וביום שבת. היא מובאת במרדכי (כתובות סימן רמה) בשם ראבי"ה שכתב כן בשם יש אומרים. גם בהגהות אשרי הביא אותה בשם ראבי"ה (סנהדרין פרק ה סימן א, ע"ש)¹⁵.

להלכה פסק השו"ע (או"ח סימן תכז) כשיטה האמצעית: "כשראש חדש שני ימים, כותבין בשטרות ביום הראשון: ביום ראש חודש שהוא יום שלשים לחדש שעבר". נראה שאין זה משנה אם מזכיר קודם את החודש היוצא או שמקדים להזכיר את החודש הנכנס (ע"פ בית יוסף אבן העזר סימן ככו, ועיין כף החיים או"ח סימן תכז ס"ק ב).

כל האמור לעיל הוא לעניין שטרות. אבל **בגיטין** הסכימו הראשונים שיש להחמיר ולציין גם את החודש היוצא וגם את החודש הנכנס, כפי שמובא כאן בהערה¹⁶.

¹⁴ הערה: יש להבחין בין **ספר התשב"ץ** (או **תשב"ץ קטן**), שנכתב בידי רבי שמשון בר צדוק, שהיה תלמידו ומשמשו של המהר"ם מרוטנבורג (המאה הראשונה לאלף החמישי ליצירה), לבין **שו"ת התשב"ץ** (=תשובות רבי שמעון בן צמח) לרבי שמעון בן צמח דוראן, הרשב"ץ (חי במאה השנייה של האלף החמישי).

¹⁵ נראה שהמצדדים בשיטה זו אינם מסכימים עם ההשוואה הגורפת בין נדרים ושטרות ביחס לתאריך (כמובא לעיל, השוואה שעשה הרשב"א בנדרים סג: והוזכרה ע"י ראשונים רבים). בקשר לזה ראוי להביא את דברי הרא"ש בתשובה (כלל מה סימן כב): "דע, כי בשטרות וגטין מונין מיום החדש השני, כי היום הראשון אינו ממנין החדש הזה, אלא להשלים לחדש שעבר... וההיא דשילהי פרק קונס יין לא דמי להאי ענינא כלום, דלא איירי התם אלא בשנה מעוברת, אם יש לכתוב אדר ראשון סתם או אדר השני אדר סתם". כלומר, ההשוואה בין שטרות לנדרים לא נאמרה אלא לעניין חודשי אדר בשנה מעוברת, ולא כהשוואה גורפת ביניהם לעניין כתיבת התאריכים (ואכן כ"כ הרב משולם ראטה בקובץ 'תורה שבעל פה' לט, עמ' קס: "אבל הראבי"ה סובר כדעת הרא"ש בתשובה... וכן ס"ל לראבי"ה שבהג"א דשטרות לא דמי לנדרים שהם כלשון בני אדם", ע"ש). וכבר הזכרנו שהשו"ע פסק עקרונית להשוות בין שטרות לנדרים, כדברי הרשב"א (חו"מ סימן מג סעיף כח).

¹⁶ בתוס' הוסיפו (נדרים שם; וכ"כ רשב"א ור"ן בשמם) שבגיטין יש להחמיר ולכתוב 'ביום שלשים לחדש תשרי שהוא ראש חדש מרחשון'. הסיבה לחומרה זו היא שכיוון שבגיטין גט מאוחר פסול (רשב"א בחידושו שם; וכך דעת הרמב"ם בהל' גירושין א, כה. אבל בשו"ע [אבן העזר קכז ט, ועיין בב"י סימן קכז] כתב שגט המאוחר כשר ויש פוסלין), יש לחשוש לשיטת החולקים שלדעתם המניין הוא ליום השני של ר"ח, ואם יכתוב רק 'בראש חודש' עלולים לטעות בו ולחשבו כיום השני של ר"ח, ויפסל הגט משום מאוחר. העירו בית-יוסף והב"ח (אבן העזר סימן תכז) שאין קפידא אם מזכיר תחילה החודש היוצא או שמקדים להזכיר את החודש הנכנס. ורבנו פרץ כתב שמחשש טעות יש להחמיר ולהימנע מכתבת גט ביום זה, וידחו המעשה ליום המחר (ראשונים בשמו, והמקור בהגהותיו לספר התשב"ץ, הביאו ב"י). בשו"ע (אה"ע תכז ו) נפסק לעניין גיטין: "אם יכתוב גט ביום ראשון של חדש אייר, יכתוב: 'ביום שלשים לחדש ניסן שהוא ראש חודש אייר', וכן בכל ראשי חדשים שהם שני ימים. וביום שני של ר"ח יכתוב 'באחד לירח פלוני', כי חשבונו מיום השני. הגה: ויש אומרים שאין ליתן גט בשום ראש חודש, וטוב לחוש לזה אם לא במקום שיש חשש לעיגון".

לגבי כתיבת התאריך בשטרות **ביום שני של ר"ח**, התייחסות ממוקדת לכך בראשונים היא מועטת, כיוון שהדבר תלוי במידה רבה במחלוקת לגבי שאר ימי החודש, כמובא להלן.

אופן כתיבת התאריך בשאר ימי החודש

כפי שכבר הוזכר, לעניין המועדים והתעניות נמנים ימי החודש מן היום השני של ר"ח (בחודש שיש בתחילתו שני ימי ר"ח). פורים דפרזין, י"ד באדר, הוא י"ד יום מן היום השני של ר"ח. וכן י"ז בתמוז, הוא יום י"ז מהיום השני של ר"ח. כך מוסכם לכולי עלמא. לכאורה יש לומר שהוא הדין גם לעניין שטרות, שימי החודש נמנים בהם מיום שני של ר"ח. אכן, כך מקובל היום ללא עוררין, אלא שהראשונים הדעות חלוקות בנושא זה.

בחודשים שבהם ראש חודש הוא יום אחד בלבד, מוסכם שממנו נמנים ימי החודש לכל עניין. המחלוקת היא לגבי חודשים שראש חודש שלהם יומיים (זה שייך בחודשים אייר, תמוז, אלול, מרחשון, אדר [א ו-ב במעוברת]), ברוב השנים גם בטבת, ובמיעוטן בכסלו).

שיטת הר"ן: ימי החודש נמנים מהיום הראשון של ר"ח

לכתיבת התאריך בהמשך החודש, שבתחילתו היו שני ימי ר"ח, התייחס הר"ן בהמשך דבריו (נדרים ס: ד"ה ומהא שמעינן):

"וביום החדש השני - כותב ביום שני לחדש פלוני. ומחרתו יום שלישי, ואם יכתוב יום שני - יפסל משום מוקדם, דכיון דלענין נדרים אמרינן דיום ראשון דחדש חסר ריש ירחא קרו ליה - הכי נמי דיינינן בשטרות, דהא לקמן בסוף פרקין מדמינן שטרות לנדרים. וכן בדיון, דשטרות וחיובין בלשון בני אדם הן בכל מקום".

חזרנו והזכרנו שאין חולק על כך שלעניין המועדים נמנים ימי החודש מהיום השני של ראש חודש. זהו המניין האמיתי, והיום הראשון של ראש חודש (כאשר יש יומיים ר"ח) שייך לחודש היוצא. למרות זאת, כותב הר"ן, לעניין נדרים ושטרות מיומו הראשון של ראש חודש, שכן לו "קרו אינשי ריש ירחא". לדוגמא, יום ל' בניסן (א' דראש חודש) הוא א' באייר לעניין נדרים ושטרות. למחרתו (יום ב' דר"ח), שלעניין

מועדים נחשב א' באייר) הוא ב' באייר. וכן הלאה, עד סוף החודש, שבשטרות הוא לי באייר (כ"ט באייר, אם נמנה מהיום השני כמקובל).

הוסיף עוד הר"ן, שאם נכתב בשטר תאריך שנמנה ליום השני של ר"ח - השטר פסול משום שטר מוקדם. כגון: נניח שראש חודש אייר חל בימים ראשון ושני בשבוע. כידוע, ראש חודש אייר הוא יומיים, שהרי בניסן 30 יום. לפי האמור לעיל, בשטר שנכתב ביום השלישי בשבוע צריך לכתוב ג' באייר, מפני שהוא יום ג' מן היום הראשון של ר"ח, ואע"פ שבאמת הוא ב' באייר. אם נכתב בשטר ב' באייר - פסול, מפני שבית הדין שיידרשו לדון על פיו יסברו שמדובר ביום ב' ליום הראשון של ר"ח, וא"כ נמצא השטר מוקדם ביום אחד (שנכתב היום וכתוב בו התאריך של אתמול, במקום ג' כתב ב'), והרי שנינו "שטרי חוב המוקדמים פסולים" (משנה שביעית י ה, רמב"ם הלכות מלווה ולווה כג א, ושו"ע חו"מ מג ז).

כדברי הר"ן כבר כתב הרשב"א בחידושו לנדרים (סג:), וז"ל: "וכן הדין ודאי, דשטרי חוב כלשון בני אדם הם בכל מקום, וכיון שכן - לענין חדש חסר נמי, דאמרינן לעיל דיום החדש הראשון נחשב מכלל החדש הבא, אע"פ שהוא לתשלום שלשים יום של החדש שעבר, כיון דקרו ליה אינשי ריש ירחא - כשכותבין שטרות כותבין ומונין ליום ראשון, ואם מנו מיום החדש השני - הרי זה מוקדם, ולפיכך צריך ליהרהר בכך". ובתשובה הביא הרשב"א דעה זו בשם רבנו יעקב (רבנו תם) וכתב: "ומקרוב הנהגתי אני בעירנו למנות בשטרות מיום ראשון, כי כן נראו לי דברי רבינו יעקב ז"ל עיקר. גם בגיטי נשים שהדבר מסופק בהן במוקדם ומאוחר אני מנהיג לכתוב בגיטין 'בכך וכך ימים ליום הראשון של חדש פלוני' כדי לצאת ידי כל ספק".

עם גישת הרשב"א והר"ן מזוהה גם הראב"ן (במרדכי כתובות סימן רמה) ורבי אליעזר ממייץ (בהגהות אשרי סנהדרין ריש פרק ה, באו"ז ח"א שו"ת סימן תשמ ועוד). מזוהה איתה גם הראב"ד (מובא בארחות חיים הלי גיטין ו בשו"ת הראב"ד סימן סג) ורבי שם טוב פלכו (רבו של הארחות חיים, מובא בא"ח שם). קדם להם הר"ף, בתשובתו המצוטטת בשו"ת בנימין זאב (סימן צ).

שיטת הרשב"ץ: מונים מן היום השני של ר"ח

כנגד שיטת הרשב"א והר"ן יצאו המאירי (בית הבחירה לנדרים ס: ומגן אבות עניין כב) והרשב"ץ (שו"ת התשב"ץ ח"א סימן קנג). לשיטה זו, שכמוה נהוג כיום, אין לחלק בין מניין ימי החודש לעניין המועדים ובין המניין לעניין נדרים ולכתיבה בשטרות. ימי החודש,

כשראש חודש הוא יומיים, נמנים מן היום השני של ר"ח, והיום הראשון הוא יום ל' בחודש שעבר, ואינו ממניין החודש הנכנס. ר"ח אייר שחל בימים ראשון ושני, ושטר נכתב ביום שלישי בשבוע, כותבים בו ב' באייר, כי המניין הוא ליום השני של ר"ח. יום ראשון באותו השבוע היה ל' בניסן (א' דר"ח אייר), יום שני הוא א' באייר (ב' דר"ח) ויום שלישי הוא ב' באייר, גם לעניין שטרות.

ראשונים רבים אחזו בשיטה זו. ביניהם: ראבי"ה (משפטי הכתובה), הגהות מיימוניות (הלכות עדות פרק ב), הרא"ש (שו"ת, כלל מה סימן כב), רבי שמשון בר צדוק (תלמידו של מהר"ם מרוטנבורג, ספר התשב"ץ סימן תעב), ועוד. על שיטה זו יש למנות גם אחת מתשובות הגאונים המיוחסת לר' שלמה ראש הישיבה¹⁷. כן יש להניח, מסתימת דבריהם של ראשונים שלא כתבו לחלק בין המניין למועדות ובין המניין לשטרות, שהם מסכימים עם גישתו של הרשב"ץ. הנחה זו אפשרית גם לגבי הרמב"ם, וכבר כתב הרשב"ץ (בתשובה הנ"ל) עוד להוכיח מדברי הרמב"ם שסובר שהמניין מהיום השני, וזאת הוא מדייק מתוך לשון הרמב"ם (קידוש החודש ח ד) "ויהיה יום אחד ושליש"¹⁸ ראש החדש הבא, וממנו הוא המנין, והוא יום הקביעה". הדיוק אפשרי הן מסתימת דברי הרמב"ם והן מן הכפילות שבדבריו, המורים על כך שהמניין הוא ליום השני גם לעניין שטרות¹⁹.

הטבלה מדגימה שבוע שבו חלו ימי ר"ח אייר ביום ראשון וביום שני, ומציגה את שתי השיטות למניין.

¹⁷ מספרות הגאונים, ר' שמחה אסף, עמ' 170. שם בעמ' 162 ייחס אותה (בפקפוק) לרב שלמה ראש הישיבה בבגדד (?). התשובה מצוטטת באוצר הגאונים לנדירים (חלק התשובות סימן קל), ושם בהערה כתב ר' בנימין מנשה לוין שהיא "מתשובות ר' שלמה, ראש הישיבה באי"י, וכוונתו כנראה לרבי שלמה בר יהודה, גאון וראש הישיבה בארץ ישראל לפני כ-970 שנה, סביב שנת ד'ת"ת.

¹⁸ שהוא יום שני של ר"ח.

¹⁹ עוד כתב הרשב"ץ להוכיח מדברי הרמב"ם בפרק י"ב מהל' קידוש החודש ה"ב ושם פט"ז ה"ד, שהרמב"ם מזכיר את יום י"ד בתמוז שחל ביום שבת ואת ב' באייר שחל ביום שישי (בהתאמה), ואם מנה מיום א' דר"ח, יוצא שראש השנה יחול ביום שישי או שפסח חל ביום רביעי, וזה סותר את הכללים "לא אד"ו ראש" ו"לא בד"ו פסח".

שבת	שישי	חמישי	רביעי	שלישי	שני	ראשון	ימי השבוע
					ב' דר"ח	א' דר"ח	
ו' באייר	ה' באייר	ד' באייר	ג' באייר	ב' באייר	א' באייר	ל' בניסן	מהיום השני (למועדים לכו"ע; גם לשטרות לרשב"ץ)
ז' באייר	ו' באייר	ה' באייר	ד' באייר	ג' באייר	ב' באייר	א' באייר	מהיום הראשון (לשטרות לר"ן)

הראיות לשיטת הר"ן

א. הרשב"א והר"ן מסתמכים על הגמרא בנדרים (ס:) "קמ"ל קרו אינשי ריש ירחא". כאמור, הם מסיקים מדברי הגמרא שדרך האנשים למנות את כל ימי החודש מן היום הראשון של ר"ח, ו"בנדרים הלך אחר לשון בני אדם". גם שטרות הושו בגמרא²⁰ לנדרים לעניין התאריך, ולכן גם בהם הלך אחר לשון בני אדם, וכיוון שבלשון בני אדם יום א' דר"ח נקרא על שם החודש הנכנס - כל מניין ימי החודש מתחיל ממנו.

ראיה זו יש לדחות בהסבר שהתלמוד שם דן רק לגבי יום א' דראש חודש עצמו, שקרוי בפי האנשים "ראש חודש", אבל אין דרכם של האנשים למנות את כל ימי החודש ממנו, אלא מן היום השני, שגם הוא קרוי בפייהם "ראש חודש". משם ואילך מניין הימים בלשון בני אדם הוא כמניין הרגיל המקובל אצל החכמים (והמקובל כיום). כך דחה הרשב"ץ (שו"ת התשב"ץ ח"א סימן קנג) את הראיה הזאת, והביא לדבריו סמך מדברי ראשונים שקדמו לו בביאור הסוגיא. ע"ש. ועיין עוד בספר 'גט פשוט' לרבי משה אבן-חבב (סימן קכו ס"ק כז), שהדגיש אף הוא את החילוק בין יום א' דר"ח ובין שאר ימי החודש.

ב. ראיה מרכזית, שהוזכרה בדבריהם של רבים מן הראשונים, היא מן הגמרא במסכת כתובות (סוף צד:): "הנהו תרי שטרי [של מכר שיצאו על שדה אחת - רש"י] דאתו לקמיה דרב יוסף, חד הוה כתוב 'בחמשא בניסן', וחד הוה כתוב ביה 'בניסן' סתמא. אוקמיה רב יוסף להווא דחמשא בניסן בנכסים. אמר ליה אידך: ואנא אפסיד? אמר ליה: את ידך על התחונה, אימא בר כ"ט בניסן את". וכתב שם המרדכי (סימן רמה) וז"ל: "יש מדקדקין, מדלא קאמר 'בר ל' בניסן את' - שמע מינה דיום ל' נמנה לחדש אייר". והוסיף המרדכי שיש לדייק מהמשך הגמרא שם "א"ל: ונכתוב לי מר טירפא

²⁰ נדרים סג. וכתב זאת בפירוט הרשב"א שם. ראה לעיל בעניין כתיבה ביום הראשון של ר"ח.

מאייר ואילך", וז"ל המרדכי: "ועוד דקדק הר"ם מדקאמר הכא ולכתוב ליה טירפא מאייר ואילך - משמע מכי שלים כ"ט בניסן דלאלתר הוא נמנה מאייר".

ראשונים רבים הביאו את הראיה הזאת, מהמילים "אימא בר כ"ט בניסן אתי"²¹, ובהם רבים שמתנגדים לשיטת הרשב"א והר"ן, ואולם לא מצאתי בראשונים מי שכתב ליישב את דברי הגמרא בכתובות לשיטת החולקים. אמנם נראה שגם ראייה זו אפשר לדחות כקודמתה. הדיוק מדברי הגמרא בכתובות הוא רק ביחס ליום א' של ר"ח, ל' בניסן, ובא ללמד שנחשב לשטרות לחודש אייר, וצריך לציין בשטר גם שהוא ראש חודש אייר, כדברי הראשונים לעיל לגבי יום ראשון של ר"ח. אבל אין כל ראייה שמניין שאר ימי החודש מתחיל ממנו. ואכן יש ראשונים שהביאו ראייה זו לגבי יום א' של ראש חודש בלבד, ובשאר ימי החודש כתבו שמונים לשני.²²

ויש מי שתירץ באופן אחר, ש"יש לחלק בזמן שהיו מקדשין ע"פ הראיה לבין עכשיו", שעכשיו שהלוח קבוע מונים מן היום השני, אבל כשהיו מקדשים חודשים ושנים על פי הראייה ובהחלטת ב"ד, היו לפעמים מעברים את החודש לצורך למרות ראיית הלבנה החדשה בזמנה²³. אז אמנם מנו למועדים מהיום השני של ר"ח, אבל בשטרות מנו מהיום הראשון. רב יוסף, המוזכר בגמרא הנ"ל בכתובות, חי בתקופה שעדיין קידשו ע"פ הראייה, ולכן מנו אז ליום הראשון (יציון ירושלים על הירושלמי ע"ז פ"א סוף ה"א).

ג. כתב הרשב"א בתשובה (חלק ו סימן קנא): "ולא עוד, אלא אפי' היה מן הדין לכתוב יום שני, אם כתב יום ראשון - אין הפסד בדבר, דהו"ל שטר מאוחר יום אחד, ושטר מאוחר כשר. אבל אם יש מן הדין לכתוב יום ראשון, וכמו שכתבתי - אם כתב יום שני הוה ליה מוקדם, ופסול; הילכך מי שבא לכתוב יום שני אין שומעין [לו], יום ראשון - שומעין לו". לפי השנוי במשנה (שביעית י ה), "שטרי חוב המוקדמים פסולין, והמאוחרים כשרים". שטר-הלואה מוקדם הוא שטר שנכתב בו תאריך מוקדם ביחס לתאריך ביצוע ההלוואה. בשטר מאוחר כתוב תאריך מאוחר, כגון שההלוואה ב-י"ג בניסן

²¹ רובם ציטטו אותה בשם ראשונים שקדמו להם. בהם: ראב"ד (תשובות ופסקים סימן סג), ראב"ה (משפטי הכתובה), אור זרוע (פסקי סנהדרין סימן צד), הגהות מיימוניות (הל' עדות פ"ב), מרדכי כתובות סימן רמה, תוס' תלמידי רבנו פרץ (נדרים ס:), ספר האגודה (כתובות צד:), מובא גם באוצה"ג לכתובות (שם), תשובות חכמי פרובינציא (סימן ו), ארחות חיים (הל' גיטין ו), הגהות אשרי (כתובות שם), שו"ת התשב"ץ (ח"א סימן קנג), שלטי הגבורים (כתובות שם). ועיין עוד בהערה הבאה.

²² לדוגמא, בספר התשב"ץ (לרבינו שמשון בר צדוק) סימן תעב; בסדר הגט שבשו"ת מהר"ם פאדובה סימן מט.

²³ עיין ראש השנה כ. ורמב"ם הל' קידוש החודש פ"ג ה"ז. ועיין עוד ביאור הגר"א לשו"ע או"ח סימן תכז סק"ב.

ובשטר כתוב כ"ה בניסן. השו"ע (חוי"מ מג ז, יב, ע"ש ובמפרשי המשנה הנ"ל בטעם הדבר) פסק את דברי המשנה להלכה. לטענת הרשב"א, בכל מקרה עדיף למנות מן היום הראשון, שאם מדינא ממנו המניין לשטרות - מה טוב, ואם לאו - כתבו בשטר תאריך מאוחר ביום אחד, כגון ג' באייר במקום ב' באייר, ואין זה פוסל את השטר. לעומת זאת, אם כתבו תאריך המנוי מהיום השני של ר"ח, אם להלכה ממנו המניין - ניחא, אבל אם לאו - נמצא שכתב בשטר תאריך מסוים המנוי ליום השני, והדין שיקרא את השטר יפרש את התאריך על היום הקודם לו²⁴. לכן זהו שטר מוקדם, ופסול. מחמת חשש פסול זה - כותב הרשב"א - יש להנהיג את המניין ליום הראשון גם במקומות שלא נהגו כן.

מלבד הרשב"ץ שהתייחס לטענה זו, כתב גם הנמוקי יוסף תשובה כנגדה (בשם הריטב"א. נדרים דף כ. מדפי הרי"ף), ואלו דבריו: "אבל בכל הגליל נוהגין למנות לשטרות מיום ראש החדש השני. ואפשר לדון שלא יהיה השטר פסול משום מוקדם, שגם כל בתי דינים שלנו, כשיוצא שטר בפניהם - אינם מונים אלא מיום שני. ואין לנו לחוש שמא יוציאנו עליו בגליל אחר שהן מונים מן הראשון, ויטרוף לקוחות מנכסים שקנה שם שלא כדון, דהא מילתא דלא שכיחא היא, ואם אין אנו אומרים כן - ליקרען כמה שטרות. וכיון שדין שטרות כדון נדרים - אף בשטרות אין לנו אלא כפי מקומן ושעתן, וכעין שאמרו לענין נדרים²⁵, וכל שיוצא בו שום שטר שלא במקום כתיבתו - אין לו לדין לדון לו בזה עד שידע מנהג מקומם, כיון שהדבר ידוע כי מנהגות חלוקות יש". עכ"ל.

ד. כתב הראב"ד (תשובות ופסקים סימן סג, מובא בארחות חיים הלכות גיטין אות ו): "ושמעתי סמך לדבר מפי ר' אברהם בר' משה, מדכתיב (שמואל א' כ לד) ולא אכל ביום החדש השני לחם - מכלל דלענין מנין מנינן מיום ראשון".

הראב"ד התייחס לזה כ"סמך לדבר" בלבד ולא כראיה. ואכן, מצינו במפרשים דעה ש"יום החדש השני" הוא היום השני בחודש, ולא ראש חודש (רש"י, מצודות ורד"ק, על פסוק כז שם). לעומתם, תרגום יונתן על הפסוק "ויהי ממחרת החדש השני" - "והוה ביומא דבתרוהי דהוא עבור ירחא תניינא", ובעקבותיו כתב הרי"ד בפירושו (שמואל, שם): "שני ימים היה ראש החדש, החדש שעבר היה מלא כמו שאנו עושים עכשיו ומקדשים ר"ח שני ימים", ע"ש. גם בתשובת הגאונים הובא הפסוק כראיה לכך שכבר

²⁴ כגון שמנה מהיום השני של ר"ח וכתב ג' באייר, והיינו ד' באייר למניין מהראשון, וא"כ תאריך זה - ג' באייר - שייך ליום הקודם לו, לפי המניין מהיום הראשון.

²⁵ ראה ערכין פ"ו מ"ה.

בימי הנביאים עשו שני ימים ראש חודש (אוצר הגאונים לנדריס, חלק התשובות סימן קל), וקדם בכך לכולם הירושלמי במסכת תענית (פ"ד סוף ה"ג).

ה. ראייה נוספת מובאת באור זרוע בתשובה (ח"א, סימן תשמ), וז"ל: "כמו שהוכיח רבי אליעזר ממיץ זצ"ל, דקשיא ליה: האיך נמנה אותו²⁶ לשעבר? הא עבדין ליה ר"ח בתפילה ובהלל ובקריאת התורה ובברכת המזון! ופירש, דאין ר"ח נמנה לשעבר אלא לענין מועדות דווקא, אבל לשאר מילי - כגון לשטרות ולכתובות - להבא נמנה".

נראה שלא הובאה טענה זו כשלעצמה כראיה ממשית. על הטעם לעשיית ראש חודש יומיים הרחיב בעל שבלי הלקט (סימן קסח), והביא את תשובת הרי"ד: "יום שלשים אנו מקדשים כדי לקדש החדש בזמנו, ויום שלשים ואחד אנו מקדשין להיות מונין ממנו, ושניהן נקראין ראש חודש: זה לקידוש וזה למנין". ע"ש לביאור הדברים ולהרחבתם²⁷. וכן כתב הרמב"ם על היום הראשון של ר"ח, שנעשה "לתשלום החדש שעבר" (קידוש החדש ח ד).

ו. ראייה שהובאה באחרונים היא מתוך דברי התוספות (ר"ה יט: ד"ה מימות), ומתוך כך מן המקרא בספר נחמיה (ט א). את הראיה הביא בעל "ישועות יעקב" (אבן העזר קכו, ס"ק ז). מדברי הגמרא (שם) "מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעובר" מדייקים בתוספות ש"משמע דבימי עזרא היה מעובר". על כך הם מביאים פסוקים מספר נחמיה, ובהם הפסוק המספר על ההתכנסות לתענית שעשו העם אחרי חג הסוכות (נחמיה ט א): "ביום **עשרים וארבעה** לחדש נאספו כל ישראל בצום ובשקים". על כך כתבו התוספות: "משמע לפי שאז היה מוצאי סוכות נאספו", והרי שמיני עצרת הוא ביום כ"ב בתשרי, ואם כן היה להם להתכנס ביום כ"ג בתשרי! אלא - אומרים התוספות - מכאן שאלול היה מעובר, והכתוב מנה את היום השלושים לאלול כיום הראשון של תשרי (אף על פי שלמועדים נמנה מיום שני), ולמנין זה שמיני עצרת היה ביום כ"ג, ולמחרתו נאספו לתענית ציבור. הכתוב קראו כ"ד בחודש, מפני שכך הוא

²⁶ יום ראשון של ר"ח (כשר"ח יומיים), שנמנה כיום ל' לחודש היוצא.

²⁷ נביא מקצת ממה שהביא שם בשם הרי"ד (והוא בשו"ת הרי"ד סימן לב): "וכך השיב רבינו ישעיה זצ"ל: כבר ידוע שחדשה של לבנה כ"ט יום ומחצה, ויום שלשים היה ראוי לחלקו, חציו לחדש שעבר וחציו לחודש הבא, אבל לא נוכל לחלק היום לחצאין, מפני זה תקנו חכמים לעשות החדשים אחד מלא ואחד חסר. ואפי' הכי הדין היה שביום שלשים נקדש את החדש, כיון שמקצתו קודש - כולו קודש, ולמחר בשלשים ואחד לא נקדש; אבל כיון שתקנו חכמים ליתן כל יום שלשים לחדש שעבר - אנו מקדשין יום שלשים ואחד למנות ממנו יום ראשון של חודש. ואע"פ שאנו מקדשין יום שלשים ואחד - אנו מקדימין ומקדשין יום שלשים, מפני שהיא זמנו של קידוש, שהרי חצי היום ראוי להיות לחודש הבא, וצריכין אנו לקדש את החודש בזמנו. הלכך אנו מקדשין יום שלשים מפני שחציו הוא לחדש הבא והוא זמן הקידוש, ועוד אנו מקדשין למחר שהוא יום שלשים ואחד להיות מונין ממנו, שלא נמנה מיום שלשים".

בלשון בני אדם, ואע"פ שלמועדים הוא כ"ג. מכאן שהכתוב (ע"פ התוס') מנה גם הוא ליום הראשון. עוד אמרו התוספות, שאם תאמר: לא כי, אלא מנה הכתוב מיום שני כמקובל, ומפני שיום כ"ג הוא אסרו חג לא התענו בו - זה אינו, שאז לא נהגו לציין את יום אסרו חג, וודאי שלא דחו מפניו תענית ציבור.

אלא שדברי התוספות קשים בפני עצמם. הקשה היפה עיניי (ר"ה שם) מן הירושלמי במסכת עבודה זרה (פ"א סוף ה"א), שאמר על הפסוק הנ"ל: "ולמה לא אמר בעשרים ושלושה? משום בריה דמועדא"; כלומר, מפני אסרו חג לא נתכנסו ביום כ"ג בתשרי. מכאן למד הירושלמי מקור לסעודת אסרו חג. ולכאורה זה סותר מפורשות את דברי התוספות שאמרו שלא נהגו אסרו חג, ושמנה הכתוב את ימי החודש מיום ל' של אלול, א' של ר"ח²⁸. וכך מסיים היפה עיניי: "ונעלם מהם הירושלמי הנ"ל, ולפלא הדבר הזה". אם כן דברי התוספות עצמם טעונים ביאור. החיד"א (ברכי יוסף או"ח סימן תצד ס"ק ד) האריך לדון בדברי התוספות וליישב אותם. מסקנתו היא שדברי הירושלמי שם - שנהגו בימי נחמיה בסעודת אסרו חג - שנויים במחלוקת, ויש ברייתא שחולקת על כך (ע"ש). את הראייה שהביא בעל 'ישועות יעקב' לשיטת הר"ן דחה בעל 'ציון ירושלים' לירושלמי שם (שאת דבריו הזכרנו לעיל ביחס לראיה ממסכת כתובות). לדעתו יש לחלק בין זמנו של נחמיה - שהיו מקדשים חודשים ושנים על פי הראייה ובכפוף להחלטת ב"ד - לבין עכשיו, שהלוח קבוע. עכשיו מונים מן היום השני של ר"ח, אבל בזמן שקידשו ע"פ הראייה אפשר היה "לעבר את החודש לצורך" ולדחות את ר"ח למחר למרות ראיית הלבנה החדשה היום, ביום שלושים. אז אמנם מנו למועדים מהיום השני של ר"ח, אבל בשטרות מנו מהיום הראשון. לפי זה, הכתוב בנחמיה מנה מן היום הראשון, אבל אין ראייה לשיטת הר"ן שמדבר על זמננו, שבו הלוח קבוע.

²⁸ הירושלמי עוסק בשיטת רבי ישמעאל במשנה שם, שאסור לשאת ולתת עם הגויים גם בשלושת הימים **שלאחר** אידיהם. הפסוק מספר נחמיה (ט א) הובא שם כסיוע לדעת 'חבריא' שם, שטעמו של רבי ישמעאל הוא "משום בריה דמועדא", כלומר מעין סעודת אסרו חג (ע"ן שם ב'פני משה'). את הקושיה על התוס' הקשה גם ה'פני משה', בחיבורו 'מראה הפנים', על הירושלמי שם. ע"ן גם בהג' יעבי"ץ על ראש השנה שם, שמוסיף להקשות על התוס' מנמרא במסכת ביצה (טו): שמסיק ממנה שמשום שחל כ"ג בתשרי בשבת לא צמו בו. וכבר התייחס לנקודה זו בעל 'פני יהושע' (ביצה שם), ה'פני משה' (מראה הפנים' ירו' שם), וכן החיד"א (ברכי יוסף או"ח סימן תצד ס"ק ד). יצוין, שהירושלמי בע"ז שם דוחה את האפשרות שחל כ"ג בשבת, ע"ש וביברכי יוסף הנ"ל.

הטענות בעד המניין מהיום השני

הרשב"ץ, בתשובתו הנזכרת (שו"ת ח"א סימן קנג), מאריך בדברים להוכיח שהמניין הוא ליום השני של ר"ח. הוא מחזק את דבריו בראיות ובסברות, ובקושיות על שיטת הר"ן. בראש דבריו מציין כי המניין למועדים ולתעניות הוא ליום השני (דבר המוסכם על הכל), וזהו יתרון לשיטתו, שמשווה מידותיו ואינו מחלק, שלכל עניין מונים מהיום השני. את טענותיו כנגד המבקשים להנהיג למנות מיום ראשון, כשיטת הרשב"א והר"ן, מסדר הרשב"ץ בשבעה פרקים, שבע טענות, ובהן הוא מרחיב, אחת לאחת.²⁹

א. ראייה מרכזית לדעת המונים מן היום השני של ר"ח הביאו הראשונים מן המשנה בסנהדרין (ה א), אשר עוסקת בחקירת העדים: "אחד אומר 'בשנים בחדש' ואחד אומר 'בשלושה בחדש' - עדותן קיימת, שזה יודע בעיבורו של חדש וזה אינו יודע בעיבורו של חדש". מפרש רש"י: "שזה יודע בעיבורו של חודש - זה שאמר בשנים יודע שהחדש שעבר מלא היה, ויום ראשון של חדש שהוא יום שלשים - מחדש שעבר היה". הרי לנו מפורש שאם חודש שעבר מלא היה (30 יום) מתחיל המניין מהיום השני בלשון בני"א! ראייה זו הובאה גם בשו"ת התשב"ץ (בתשובה הנז'), והוא דן בה באורך, מעלה הסבר חלופי ומוסיף להקשות גם מדברי הגמרא. נביא מקצת דבריו:

"והרי משנה זו כפשטה מכרעת שבני אדם לעולם מונין מיום שני כשיש שני ימים ר"ח. ולדברי המונין מיום ראשון קשה טובא: חדא - שאין לשון המשנה בא אל נכון, דתלי קיום עדותן ב'זה ידע וזה לא ידע'; והכי ה"ל למתני: עדותן קיימת, שזה דקדק וזה לא דקדק; כלומר שהאומר 'בשנים' - דקדק למנות מיום שני כלשון חכמים, והאומר 'בשלושה' לא דקדק למנות אלא מיום ראשון כלשון בני אדם, ובין ידע ובין לא ידע - מיניה הוא מני, שכן דרך בני אדם. **ועוד קשיא**, דבגמרא (סנהדרין מא:): הוה סבירא לן למימר דברובא דירחא כולהו ידעי³⁰, כלומר שאם אמר אחד 'בט"ז' ואחד 'בי"ז' עדותן בטלה, משום דליכא למיתלי בהאי ידע ובהאי דלא ידע, דברובא דירחא כולהו

²⁹ כאן נביא רק חלק מדבריו, לצד התייחסויותיהם של חכמים אחרים. לתועלת המעיין שם, זו תמצית שבע טענותיו של הרשב"ץ: א) במנהג המונים מיום שני אין כל איסור ואין הפסד, גם את"ל שהדין עם הר"ן, ועל כן אין הצדקה לשנותו. ב) המנהג למנות מהיום השני רווח במקומות רבים, ונהרא נהרא ופשטיה. ג) הקדמונים נהגו למנות מהשני, ע"פ ציטוטים מן הרמב"ם, רב האי גאון, 'ספרים צרפתיים קדומים'. ד) מהסוגיא בנדריים אין ראייה לשיטת המונים לראשון, שכן היא עוסקת רק ביום א' דר"ח עצמו. ה) ראשונים פירשו את הסוגיא בנדריים רק לגבי יום א' דר"ח [ואין לחלק בין שטרות לגיטין]. ו) על דרך הסברא: החילוק בין מניין ימי החודש למועדים לבין המניין בשטרות הוא תמוה ויוצר בלבול. ז) יש ראיות מהמשנה ומהתלמוד למנות מן השני.

³⁰ בגמרא נאמר בשם רבי יוחנן שדין זה של המשנה שעדותן קיימת נוהג עד רובו של החודש, והסברה - שכשעבר רובו של החודש כל האנשים כבר יודעים מתי היה א' בחודש ומהו התאריך המדויק היום.

ידעי; ולפי סברא של אלו המונין מיום ראשון - אפילו ברובא דירחא הוה לן לקיומי שהדוטייהו, דאע"ג דכולהו ידעי בקיבועא דירחא - אכתי ליכא הכחשה, דהא אפשר לקיומי בהכי, דהאומר 'בט"ז' מני מיום שני, דדייקי טפי, והאומר 'בי"ז' מני מיום ראשון, כדעבדי אינשי; ואמאי עדותן בטלה? עכ"ל, ע"ש.

אבל - יש לברר - מה עניין עדות אצל נדרים וטרות? אולי לענין עדות מונים מן היום השני כפי שמונים למועדים ולתעניות, ושאני נדרים וטרות שהולכים בהם אחר לשון בני אדם! ומה למשנה זו שעוסקת בדיני נפשות, לנידון דידן בדיני שטרות דממונות? הרשב"ץ (שם) התייחס לשאלה זו, וכך ענה עליה: "זו קושיא של נערים, שאין לשון בני אדם משתנה בין שידברו בפני בני אדם בין שידברו בפני סנהדרין, ובין שידברו בדיני נפשות או בדיני ממונות, שעדות - לכל היא מסורה".

ראיה זו נחשבת לראיה חזקה, שאין לדחותה אלא בדוחק (הגהות מיימונית בהל' עדות פ"ב ועוד). לדחות ראיה זו, האריך באור זרוע (ח"ד פסקי סנהדרין סימן צד, ע"ש) לבאר את המשנה והגמרא הנ"ל. וכך פירוש המשנה לפי האור זרוע: אחד אומר 'בשנים בחודש' ואחד אומר 'בשלושה בחודש' - עדותן קיימת, שזה יודע בעיבורו של חודש וזה אינו יודע בעיבורו של חודש. העד שאמר 'בשלושה' ידע שהחודש שעבר היה מלא, והיו שני ימים ראש חודש. ובדין אמר 'שלישי לחודש', שמהיום הראשון מונים, כדקרו ליה אינשי ריש ירחא. וזה שאמר 'בשנים בחודש' לא ידע שהחודש שעבר היה מלא, והיה סבור שראש חודש היה יום אחד בלבד (והוא היום השני של ר"ח). ולא נתן לב לחשבון ימי החודש שעבר שהיה מלא, והיה סבור שיום א' של ר"ח היה כ"ט לחודש שעבר, ולכן קרא ליום השלישי מהראשון 'שני לחודש' (ובפועל מנה מן השני בחשבו שהראשון לא היה ר"ח כלל). ולדברי הגמרא, שדין המשנה נוהג רק עד רובו של החודש, אבל שני עדים שאחד אמר 'בי"ח בחודש' והשני אמר 'בי"ט' עדותם בטלה - מסביר האו"ז, שמרובו של חודש אמרין דוודאי שמע בינתיים שר"ח היה יומיים ומהראשון מונים³¹.

ב. ראיה נוספת של הרשב"ץ, מן הגמרא במסכת ראש השנה. לענין שטרות תניא (ר"ה ב.): "מלך שעמד בכ"ט באדר, כיון שהגיע אחד בניסן - עלתה לו שנה". ולענין נדרים נמי תניא (שם יב.): "המודר הנאה מחבירו... 'לשנה זו', אפילו לא עמד אלא בעשרים ותשעה באלול, כיון שהגיע יום אחד בתשרי - עלתה לו שנה". מהברייתות משמע אפוא שהיום האחרון בחודשים אדר ואלול הוא כ"ט, לענין שטרות ונדרים.

³¹ האור זרוע מאריך לפרש את כל דברי הגמרא לשיטה זו אחת לאחת, ע"ש. ראוי להביא את דברי האו"ז בהמשך: "ואמנם פירוש רש"י זצ"ל [למשנה בסנהדרין] נוח מזה, וקשה לי עליו מנדרים, הלכך טוב בעיני להסב הדבר כאשר פירשתי כדי לקיים ההיא דנדרים ודכתובות".

וידוע הוא שר"ח אדר ור"ח אלול הם יומיים (שבט ואב הם חודשים מלאים). ואם כשיטת הרשב"א והר"ן - יש למנות את ימיהם מהיום הראשון של החודש, וא"כ היום האחרון שלהם הוא ל' (הראשון של ר"ח ועוד כ"ט יום)!

את הראיה הזאת סתר הרשב"ץ עצמו: "ובאמת שזו ראיה חלושה, שהרי יש לבעל הדין לומר דהאי לישנא דגמרא הוא, ולא לשון השטר והנודר". אבל אינו דוחה את הראיה לגמרי: "ואנו אין בידינו במה לדחות זה³² אלא בטוב הסברא, דמכל מקום אילו היה הדבר כ"כ שגור בפי כל אדם בזה, ובההוא עניינא עסקינן - בההוא לישנא הוה להו לבעלי הגמרא למימר".

ג. **מצד הסברה.** הרשב"ץ (בתשובה הנ"ל, בטענה השישית) האריך לדון בחריפות בסברות כנגד שיטת הרשב"א והר"ן. לא נותר אלא להביא את דבריו כלשונם: "וכל שכן שהסברא מכרעת מנהגינו על מנהג האחרים, וזה מפני תמיהא גדולה שיש לבני אדם על אותו מנהג, ויש לנו לחוש להם בזה, שהרי על לשונם אנו דנין בזה. והיא זאת: אדם נדר 'כך וכך בי"ז בתמוז' - בודאי יאסר יום הצום, שהרי אף בלשון בני אדם הוא קרוי כן, שאם תאמר לו שיאסר אתמול לפי המנין מיום ראשון - לא ציית לך, שיאמר לך - ובודאי שכן הוא - שלא היה דעתו אלא על יום הצום. והרי אדם אחר נדר 'בי"ח בתמוז', והרי יש כאן שאלה: זה מתי יאסר? אם תאמר ביום הצום, ולפי שמונין מיום ראשון - אם כן יהיה בלשון בני אדם יום א' נקרא י"ז ונקרא י"ח כאחד, וזה אי אפשר!"

ואף לגבי שטרות התמיהה אמורה: "ואף אם נאמר כן, שבני אדם הם מבולבלים כל כך, אנו דסמכינן עליהו בזה היכי נעביד בשטרי, ועל איזה מהם נסמוך? אם על הלשון המסכים ללשון חכמים ונכתוב י"ז - ואתמול כתבנו י"ז ועתה נכתוב י"ז?! או על הלשון המסכים לשאר החדשים - הרי נתבלבלו הסופרים בבלבול בני אדם!"

וממשיך הרשב"ץ: "ואם תרצה לתקן בלבול זה ותאמר, שכיון שאותו שנדר 'בי"ז' אינו נאסר אלא בי"ז הכי נמי אותו שנדר 'בי"ח' אינו נאסר אלא מחרת יום הצום, שכן דעת בני אדם לקרא יום הצום י"ז ומחרתו י"ח - עדין לא הרוחנו כלום, שעדין תיפול השאלה בי"ח ובי"ט, שאותו שאסר³³ 'בי"ח' יאסר מחרת יום הצום ואותו שאסר 'י"ט'

³² כלומר לדחות את הסתירה לראיה הנ"ל.

³³ שנדר (שאסר על עצמו יום י"ח, מלשון "לאסור איסר", במדבר ל ג).

יאסר מחרת הצום³⁴ ג"כ לפי מנין יום ראשון! ואף אם בזה תתקן כמו שתיקנת - נחליף השאלה מ"י"ט לכי, וכן מכי לכ"א, ונדחה סברא זו מכל וכל, ותיפול מאליה מיום ליום ומחדש לחדש, שהרי כל החדשים שוים, וכיון שבקצתם אזלי בני אדם בתר יום שני בלשונם - ה"נ בכולהו. ועוד, שעדין אינו מתוקן כלל, שנראה שהסופרים באותם מקומות המונין מיום ראשון אף ביום הצום יכתבו י"ח לפי מנין יום ראשון, וא"כ לנודר מיקרי י"ז, ובשטרות כתבו י"ח, ואין זה עולה כן מהגמרא, ששניהם שוים הם!"

"ואולי" - מעלה הרשב"ץ חילוק לשוני אפשרי - "יחלקו בעלי סברא זו בין האומר ב"י"ז ובין האומר ביום י"ז, שהאומר ב"י"ז³⁵ נמנה לו מיום ראשון, וכן לשטרות, והאומר ביום י"ז נאסר יום הצום, שדעתו לומר היום הנקרא כך בלשון חכמים, ובזה יתקנו שיהיו נדרים ושטרות שוים". אבל לא ייתכן חילוק כזה: "וזה החלוק לא נזכר בשום מקום, וצריכין אנו מכאן ואילך להרגיל בני אדם בזה שיהיו בלשונם יותר חכמים מהחכמים, שלשון חכמים הוא יותר פשוט מלשונם בזה!"

"ועוד, היאך נדחה השואל שיאמר: היאך כתבתם בשטר זה ב"ט"ו באדר', והלא יום י"ד הוא, שהרי אנו קורין בו מגילה! וזה ידוע אפי' לעמי הארץ שאין זמן של עיירות אלא ב"ד, והשטר אומר י"ט"ו!! וכן בשאר ימים הידועים לבריות. אם תאמר לו זה שבשטרות הוא בלשונך, אבל מה שאתה אומר הוא בלשון חכמים - יענה ויאמר: זה יותר מובן אלי מהלשון הכתוב בשטר זה, וכן הוא האמת", ומסכם הרשב"ץ: "ואם כן אין זה לשון בני אדם, אלא לשון עמקי לשון ומפולפלים! וכל זה צריכין לסבול בעלי מנהג זה שמונין מיום ראשון, אבל למונין מיום שני - הדברים הם כפשוטן וכמשמען, ודי בזה הכרעה". עכ"ל.

ההתייחסות בדברי הראשונים לנידון זה מצד הסברה מועטת. לא מצאתי התייחסות ישירה לטענותיו החדות של הרשב"ץ. בביאור דברי הרשב"א והר"ן ייתכן לומר, שהם לא הסתמכו על דברי הגמרא בלבד, אלא הכירו מציאות כזאת, שאנשים סבורים שימי החודש נמנים מיום א' של ר"ח. בדומה לדברים שכתב בעל 'גט פשוט', רבי משה אבן-חביב (סימן קכו סוף ס"ק כז; ע"ש): "דאפשר דבמקומות של הרשב"א והר"ן בזמניהם לא היה מפורסם בעיני העם ובלשון בני אדם דחשבון ימי החדש מיום השני כמנין המועדות". ואולי לקושיות הללו של הרשב"ץ התכוון רבי יעקב עמדין בהגהותיו לש"ס (נדרים ס:), שביחס לדברי הר"ן לא כתב אלא "צריך עיון" ותו לא.

³⁴ המלים "ואותו שאסר י"ט יאסר מחרת הצום" נוספו ע"פ מהדורת "אור המזרח" (בהוצאת מכון ירושלים).

³⁵ שתי המלים האחרונות נוספו ע"פ מהדורת מכון ירושלים.

איגרות עתיקות

בתוך הדיון בנידון הובאו ציטוטים מתשובות הגאונים ומאיגרות עתיקות, כראיות לשני הצדדים. נביא אחדות מהן³⁶.

א. הרשב"ץ הביא ראיה לשיטתו מאיגרת תשובה של רב האי גאון. התשובה אינה עוסקת בנידון דידן, אלא בשטר שכתוב בו תאריך מוטעה בעליל, כבסוגיית "שטר שזמנו כתוב בשבת או בעשרה בתשרי" (ב"ב קעא).³⁷ זו לשון התשובה: "צורת הדבר כן הוא, שטר שנמצא זמנו בו' באדר שנת שכ"ז³⁸, וידוע לחשבוננו כי ששה באדר של שנה זו היא יום שבת, ובידוע שאין ישראל כותבים שטרות בשבת ואף לא מעידין עדות בשבת, וכי טעות היא זו, ויש לה שני פנים: האחד - שהיתה העדות ערב שבת שהיא חמשה באדר, וטעה הסופר וכתב בששה באדר בשבת, א"כ הרי הוא מאוחר וכשר; או שהיתה העדות ביום אחד בשבת שהוא שבעה באדר וטעה הסופר וכתב בששה באדר בשבת, א"כ הרי הוא מוקדם ופסול". עכ"ל. ומכאן מוכיח הרשב"ץ בשלוש דרכים שהמניין שאליו התייחס רב האי גאון הוא מהיום השני של ר"ח: א) רב האי לא העלה אפשרות שהסופר מנה ליום הראשון כשיטת הרשב"א והר"ן וכתב ו' באדר (והוא ה' באדר מן היום השני של ר"ח, שחל ביום שישי). ב) את"ל מנה ליום הראשון, וגם רב האי דיבר בפשטות למניין זה, אזי ו' באדר שחל בשבת' מורה על כך שיום א' דר"ח אדר חל ביום שני. חשבון פשוט מכאן נראה שפסח חל באותה שנה ביום רביעי, וזה דבר שאינו אפשרי, שהרי לא בד"ו פסח³⁹. ג) חשבון הלוח לאותה שנה - שנת שכ"ז לשטרות,

³⁶ מעבר לכך אפשר להתייחס לתאריכים אחרים שנמצאו באיגרות עתיקות, ומצוינים בהם היום בשבוע, היום בחודש, החודש והשנה, ולבחון את התאריך ביחס לשתי השיטות. כמובן, יש לשים לב לכך ששיטתו של הר"ן מתייחסת רק לחודש שר"ח שלו היה יומיים, כאמור (וזה שייך בחודשים אייר, תמוז, אלול, מרחשון, אדר [א ו-ב], ברוב השנים גם בטבת, ובמיעוטן בכסלו). לדוגמא, בספר 'מספרות הגאונים' לר' שמחה אסף (בעמ' 206) מובא שטר עתיק (לפני כאלף שנה), והתאריך המוזכר בו הוא: יום שישי ז' באייר ד'תשע"ה. אם מניין הימים הוא כשיטת הר"ן, חל ר"ח ביום ראשון ושני, ונמצא שפסח חל ביום רביעי; זה נוגד את הכלל "לא בד"ו פסח" (עיי' שו"ע או"ח סימן תכח). לכן תאריך זה מתאים לשיטת הרשב"ץ, שהמניין הוא ליום השני, ור"ח היה בימים שישי ושבת. ועוד, אם נחשב את הלוח לשנה הנ"ל, נמצא שר"ח אייר חל בימים שישי ושבת, כנ"ל.

³⁷ "והנה בדקתי ומצאתי בתשובת רב האי גאון ז"ל דבר יראה ממנו שכן היו הם נוהגין למנות מיום שני, וזה לשון התשובה, מצאתיה בספרו של ה"ר (לוי) [יהודה ב"ר] ברזילי ז"ל בשטרות", לשון הרשב"ץ. ובמהדורת "אור המזרח" העירו שאין התשובה נמצאת בספר שלפנינו. ומשו"ת התשב"ץ הועתקה לאוצר הגאונים לנדרים ס': (חלק התשובות סימן קלא).

³⁸ למניין שטרות, ועיין להלן.

³⁹ עיין ספר אבודרהם בסימני המועדים, וטור ושו"ע או"ח סימן תכח.

היא שנת ד'תשע"ו⁴⁰ לבריאת העולם - מורה כי ראש חודש אדר חל בימים ראשון ושני בשבוע, ונמצא אפוא שהמניין בשטר הוא מן היום השני של ר"ח.

ב. הרשב"ץ הביא גם מלשון "ספרים מוגהים צרפתים קדמונים בנוסח הגט", שם התאריך שנכתב הוא יום שישי ח' באלול שנת ה' אלפים ס"ג (בזמנו של הרא"ש). ומכאן הוכיח: "וזהו למנין יום שני, שאם למנין יום ראשון - היה נופל תשרי יום ראשון, וקיימא לן לא אד"ו ראש"י⁴¹.

ג. לשיטת הר"ן, שמונים מיום ראשון של ר"ח, אפשר להביא ראיה מאיגרת רב שרירא גאון, אביו של רב האי גאון⁴². שם נכתב: "ובחד בשבא דהוא ארבע באדר שנת תתי"ז⁴³ שכיב רב אחאי בר רב הונא". והיו שהעירו, שאם חל ד' באדר ביום ראשון, יחולו א' בניסן ופסח ביום שישי, ודבר זה לא ייתכן, שכן "לא בד"ו פסח". לפיכך הציע בשו"ת בני ציון (לרבי דוד שפירא, סימן כז אות ו) לשנות את הגירסה באיגרת רש"י. אבל יש להסביר את הדבר לפי שיטת הר"ן, שמונים לשטרות מן היום הראשון של ר"ח, וא"כ ראש חודש אדר חל באותה שנה ביום חמישי ושישי, ויום ד' חל ביום ראשון בשבוע (והוא יום ג' באדר למניין מהיום השני), ופסח חל בשבת, וסרה הקושיא. כן כתב ר' בנימין מנשה לויך במהדורתו לאיגרת רש"י (עמ' 98 הערה ג). חשבון הלוח, לפי הכללים שבידינו, מראה שאכן בשנת ד'רס"ו (תתי"ז לשטרות) חל ר"ח אדר בימים חמישי ושישי⁴⁴.

⁴⁰ "שנת שכ"ז" היינו בהשמטת האלף, והיא שנת אישכ"ז (1327) לשטרות. הרשב"ץ כתב שהיא שנת ד' אלפים תשע"ה ליצירה (ע"פ כת"י, גירסת מהדורת "אור המזרח"), והעיר בספר 'ברכת כהן - חידושי הלכות ע"ס פרשיות התורה' (הרב ברוך שמואל דויטש, התשנ"ז, עמ' רצה) שלפי המניין ליצירה שאנו מונים היום (מה שמכונה 'המניין לבהר"ד') זוהי שנת ד'תשע"ו.

⁴¹ ויש להעיר, שכנראה נפלה ט"ס בשו"ת התשב"ץ, שכן בשנת ה'ס"ג חל ח' באלול ביום רביעי, ובשנת ה'ס"ד ביום שני, ואולי צ"ל ה'ס"ו, ה'ס"ט או ה'ע"ג.

⁴² האיגרת נכתבה לפני כאלף ועשרים שנה בידי רב שרירא בר חנניה, גאון פומבדיתא, בתשובה לשאלות שנשאל ע"י ראשי קהילת קירואן. באיגרת מפורטים, בין היתר, סדר חכמי הדורות בתקופות התנאים, האמוראים, רבנן סבוראי והגאונים.

⁴³ שנת 817 למנין השטרות, והיא שנת ד'רס"ו (4266) לבריאת העולם, כשש שנים אחרי פטירת רבינא בתראה ותחילתה של תקופת רבנן סבוראי. יש שגורסים שם באיגרת "בשנת תתי"ו", דהיינו שנת ד'רס"ה לבריאת העולם (עיין באיגרת רש"י מהדורת ר' בנימין מנשה לויך עמ' 98, בנוסח צרפת שם), אבל מלוח השנה מוכח שנוסח זה מוטעה (באותה שנה חל ד' באדר ביום חמישי, לפי חשבוננו).

⁴⁴ וכן כתב הרב קלמן כהנא, 'חקר ועיון' (חלק א עמ' רפב), וכ"כ בספר 'ברכת כהן - חידושי הלכות ע"ס פרשיות התורה' (הרב ברוך שמואל דויטש, ה'תשנ"ז, עמ' רצד). אבל יש מחוקקי לוח השנה העברי שניסו להוכיח ממשפט זה באיגרת רש"י ומאיגרות אחרות כי פרטיו של חשבון הלוח הנוכחי, כפי שהוא בידינו, נחתם סופית מאוחר יותר, בתקופת הגאונים (עיין 'מחלקת רס"ג ובן מאיר' לח"י בורנשטיין ויקורות חשבון העבור' לצבי הירש יפה [לפי חשבונותיו של רצ"ה יפה חל ר"ח אדר ד'רס"ו בימים רביעי וחמישי ו-ד' באדר ביום ראשון]. ביחס לדעה זו ראה 'תורה שלמה' לרב מנחם מנדל כשר כרך י"ג, בעיקר בפרק

ד. תאריך נוסף, שאותו קשר לענייננו הרב קלמן כהנא: יום שלישי, י"א באלול, תל"ה לחורבן (החוקרים זיהו שנה זו כשנת ד'רס"ג). זהו פענוח תאריך שנמצא על מצבת אבן שהתגלתה בצוער. הקושי שמתעורר הוא שאם י"א באלול חל ביום שלישי, א' בתשרי (ד'רס"ד) חל ביום ראשון, והרי "לא אד"ו ראש". חוקרים דנו בכתובת זו והסיקו מה שהסיקו⁴⁵; גם הרב מנחם מנדל כשר דן בה, והציע לקרוא את הכתובת אחרת, כך שהתאריך הוא י"ב באלול, וא"כ ראש השנה חל בשבת. לדעת הרב כשר מדובר באלול של שנת ד'רס"ד (תורה שלמה כרך י"ג, עמ' קעו-קעט)⁴⁶. ואולם, הרב קלמן כהנא תירץ את הקושיא על-פי שיטת הר"ן: התאריך י"א באלול (ד'רס"ג) נמנה מהיום הראשון של ר"ח, ונמצא שראש השנה שלאחריו חל ביום שני, וזה ייתכן (חקר ועיון א עמ' קעו-קפג, ע"ש). לפי חשבון הלוח, אכן חל א' בתשרי ד'רס"ד ביום שני, ויום י"א באלול שקדם לו היה ביום רביעי. יום שלישי היה י' באלול, ואם נמנה מיום ראשון של ר"ח הוא י"א⁴⁷. יש להזכיר כאן את דבריו של יעקב זלוטניק - שע"פ עדותו ראה בעיניו את המצבה - שהתאריך הכתוב במצבה הוא י"ז באלול ("בשבסרי יומין") ולא י"א בו (ותאריך שנת השמיטה, יסיני כג, קיץ התש"ח, עמ' קעב-קעג). חשבון הלוח לשנת ד'רס"ג מתאים גם עם דבריו, שכן י"ז באלול (למניין מהיום השני של ר"ח, כמקובל) שנת ד'רס"ג חל ביום שלישי בשבוע⁴⁸.

⁴⁵ י"ג שם. וביחס למשפט זה באיגרת רש"י עיין בתורה שלמה שם עמ' קסו, ובשו"ת בני ציון סימן כז אות ו).

⁴⁶ במאסף 'קדם' ב, ירושלים ה'תש"ה. ועיין בהערה הקודמת.

⁴⁷ וזה תואם את חשבון הלוח לשנת ד'רס"ד, י"ב באלול חל ביום שלישי, וראש השנה ד'רס"ה אכן חל בשבת. נוסח התאריך, כפי שפוענח בידי החוקרים, הוא "ביום תלתא בחדעשר יומין בירח אלול בשת דשמטתה דהיא שנת ארבע מאה ותלתין וחמש שנין לחרבן בית מקדשה". המילה "בחדעשר" לא פוענחה כראוי, לדעת הרב כשר, ויש לקרוא "בתרעשר". לגבי השנה, הרב כשר נסמך על השיטות שהחורבן היה בשנת ג'תתכ"ט (ואכמ"ל), 435 שנה ממנו היא שנת ד'רס"ד. הרב קלמן כהנא מסביר (ע"פ חזו"א בשיטת הרמב"ם, ע"ש), ששנת החורבן עצמה (ג'תתכ"ט) נמנית כשנה ראשונה לחורבן, עד ט' באב ג'תת"ל, ואז מתחילה שנה שנייה, וכן הלאה. שנת 435 לחורבן היא אפוא מיום ט' באב ד'רס"ג ועד ט' באב ד'רס"ד. אלול של שנת תל"ה לחורבן הוא אלול שנת ד'רס"ג (אכמ"ל, ועיין בדבריהם של הרב כשר ושל הרב כהנא ובמקורותיהם).

⁴⁸ הרב קלמן כהנא מסיים שם (עמ' קפב): "כדאי אולי לציין שהתאריך הנידון באגרת הוא בשנת 4266, ותאריך הכתובת במצבה הוא 4263. ואם כי כאן מדובר בבבל וכאן בא"י הרי יש התאמה בין התאריכים, ומנהג המניין מיום ראשון לראש חדש, ולא מיום שני בו כנהוג היום אצלנו, היה נהוג אז גם בבבל וגם באר"י, עכ"ד.

⁴⁸ לסיכום נקודה זו - הוצעו שלוש אפשרויות לפענוח הכתובת שעל המצבה בצוער: א. י"א באלול ד'רס"ג וכשיטת הר"ן (הרב קלמן כהנא). ב. י"ז באלול ד'רס"ג ולשיטת הרשב"ץ (יעקב זלוטניק). ג. י"ב באלול ד'רס"ד (הרב כשר).

סוף דבר

רבים הראשונים שכתבו שהמנהג למנות מהיום השני של ר"ח, דלא כשיטת הרשב"א והר"ן. חלק מן הראשונים הכריע במחלוקת זו על סמך המנהג.

הרשב"ץ העיד בראש דבריו (שו"ת התשב"ץ ח"א סימן קנג): "במקומנו היו נוהגים הסופרים למנות בשטרות ובכתובות וכן בגיטין בכל חדש שיש בו שני ימים ר"ח - מיום שני. ויש מקומות שאין נוהגין כן, אלא מונין מיום ראשון". וכבר העיד כן גם **רבי אליעזר ממיץ** בזו הלשון: "רגילין העולם למנות שטרות ולכתובות ולגיטין ולכל דבר מיום שני שחדש שעבר מלא, והדין עמהם... ואמנם יש ללמד שיש למנות מראשון" (מובא באור זרוע פס' סנהדרין סימן צב-צג ובהגהות אשרי סנהדרין ריש פרק חמישי). **והנמוקי יוסף** כתב בשם **הריטב"א** (נדרים דף כ. מדפי הרי"ף): "אבל בכל הגליל נוהגין למנות לשטרות מיום ראש החדש השני". **כה כתב ראבי"ה** (משפטי הכתובה): "הורגלו למנות לשטרות מיום שני של ראש חדש". ובסיום דבריו הכריע למעשה "וכשר הדבר לבלתי לשנות מנהג אבותינו למנות מיום שני, כי יש להסב את הראיות וכאן ולכאן". **האור זרוע** התבטא באופן דומה, אבל הציע לכתוב נוסח שייצא יד שתי השיטות: "ואחרי שיש להסב הדברים לצדדין, ירא ה' יצא את כולם ויכתוב בכתובות ושטרות וגיטין ביום פלוני ג' לראשון שהוא ב' לשני, למען לא יכשל בדבר ולא יבואו גיטין להוציא עליהם פסול. והיה לכותבו שלום". **המרדכי** העיד על פסק דין לפסול שטר שנכתב ע"פ שיטת הר"ן: "ואני מצאתי תשובת ה"ר **יצחק מוינא** שהשיב לר' דוד ופסל השטר שהיה כתוב בו 'באחד במרחשון ביום ששי', והיה ראש חדש יום ששי ויום שביעי, והאריך בראיות" (כתובות סימן רמה).

גם **הרשב"א** התייחס למנהג, ובתחילת תשובתו (ח"ג סימן ו) פנה אל השואל במילים "שאלת: מה שנהגו הסופרים בחדש חסר למנות מיום ראש חדש השני בשטרות, מנא להו?". בתשובה זו הוסיף הרשב"א: "וכן מונין בשטרות ובגיטין מיום שני ברוב המקומות, אלא **שרבינו יעקב** ז"ל חדש ואמר דבשטרות שהולכין אחר לשון בני אדם מונין מיום ראשון, דהא קרו ליה אינשי ריש ירחא". בעקבות חידושו של **רבינו יעקב** (רבנו תם) - "ומקרוב הנהגתי אני בעירנו למנות בשטרות מיום ראשון, כי כן נראו לי דברי רבינו יעקב ז"ל עיקר".

והמאירי בספר מגן אבות (ענין כב): "היו נוהגין לכתוב בגיטין וכתובות ושאר שטרות את המנין מיום שני... שאין המנין אלא משני. ואותם התלמידים צווחו עלינו לומר שכל שאנו כותבין סתם - מיום ראשון הוא... ומתוך כך נשאתי ונתתי עמהם בה". **הרשב"ץ** ציין שהיו מקומות שנהגו למנות מהיום הראשון: "ומפני זה רוצים לשנות

המנהג ולהנהיג למנות מיום ראשון כמנהג אותם המקומות". ובהמשך כותב: "וכן מצאתי בספר ארחות חיים תשובה אחת שכתוב בה שכתוב בה: נהגו בירונדה (יש גורסים: בגירונדה) וגלילותיה, כשראש חדש הוא שני ימים - נהגו למנות לשטרות מיום ראשון". בסיום דבריו הזכיר את תשובת הרשב"א: "אחר שכתבתי זה באה לידי תשובה להרשב"א ז"ל, שכתוב בה שהוא הנהיג למנות מיום ראשון בברצלונה".

לעומת זאת, מדברי **הראב"ד** עולה שבזמנו היה המנהג למנות מן הראשון רווח יותר: "מנהג בכל הארצות, דהיכא דאיכא כתובת אשה או גט דכתבין ביה יומי ירחא, וכד מקלע תרי יומי בריש ירחא מנינן מיום ראשון מחדש הנכנס, ואע"פ שהוא עבורו לחדש היוצא" (מובא בארחות חיים הל' גיטין אות ו; שו"ת ראב"ד סימן סג). וכבר הזכרנו את דברי **ה'גט פשוט'**, רבי משה אבן-חביב⁴⁹ (סימן קכו סוף ס"ק כז): "יש לומר דאפשר דבמקומות של הרשב"א והר"ן בזמניהם לא היה מפורסם בעיני העם ובלשון בני אדם דחשבון ימי החדש מיום השני כמנין המועדות, ולפיכך חיישי לה... אמנם בזמנינו זה כבר מפורסם בעיני העם ובלשון בני אדם דחשבון ימי החדש מיום השני, ולפיכך נתפשט המנהג לכתוב חשבון ימי החדש מיום השני, ואין לספק בזמנינו זה".

להלכה, פסק **בשלחן ערוך** שהמניין הוא ליום השני. כך כתב במפורש לעניין גיטין (אבן העזר סימן קכו סעיף ו): "כי חשבונו מיום השני". באורח חיים (סימן תכז סע' א) התייחס השו"ע רק לשטר הנכתב ביום ראשון של ר"ח: "כשראש חדש שני ימים, כותבין בשטרות ביום הראשון: ביום ראש חודש שהוא יום שלשים לחדש שעבר". מסתימת דבריו משמע שבשאר ימי החודש מונים רק ליום השני. כך גם העיר הרמ"א שם: "והמנין לחדש מיום השני". והוסיף לגבי יום השני של ר"ח עצמו: "וכותבין בו בא' לחדש".

בפשטות נראה שפסיקה זו היא כשיטת המאירי והרשב"ץ, ולא כשיטת הרשב"א והר"ן. אולם, מדברי ה'גט פשוט' שהובאו לעיל יש לומר שגם הרשב"א והר"ן מודים בזמננו שיש למנות את ימי החודש מן היום השני ולא מהראשון, שכיוון שבלשון בני אדם הדבר תלוי - הרי כיום "כבר מפורסם בעיני העם ובלשון בני אדם דחשבון ימי החדש מיום השני", ולכן יש למנות מן השני ולא מהראשון⁵⁰.

בין האחרונים יש הסכמה גורפת לפסק השו"ע (ראה שו"ת בנימין זאב סימן צ, וכן לבוש, ערוך השלחן וכף החיים סימן תכז). אמנם יש מי שתמה על כך שאין חוששים לשיטת הר"ן

⁴⁹ מן האחרונים, חי לפני כ-320 שנה.

⁵⁰ וכן שמעתי מהרב צדוק אליאס שליט"א.

(עיין 'גט מקושר וטיב גיטין' תחילת אות ק). מבין האחרונים יוצאת דופן היא דעתו של הישועות יעקב' (אה"ע סימן קכו ס"ק ז), שיש למנות מן היום הראשון כשיטת הר"ן, אף בגיטין. ברם, אף הוא לא הורה כן למעשה לכתחילה, ולאחר הראיות שהביא שם סיים כך: "ואף שחלילה לנו לנהוג כן לכתחילה, אמנם בדיעבד נראה בעיני נכון מאד להקל בזה". כאמור, שאר האחרונים נקטו שיש למנות מן היום השני של ר"ח. ואכן המנהג היום שבשאר ימי החודש מונים מן היום השני, ואין חוששים לשיטת הר"ן כלל.